

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Маргарет Димитрова, СУ „Св. Климент Охридски“

за дисертационния труд на доц. д-р Маргарита Младенова

на тема

СЕМАНТИКА НА ПОСЕСИВНИТЕ ГЛАГОЛИ В БЪЛГАРСКИЯ, ЧЕШКИЯ И РУСКИЯ ЕЗИК,

представен за присъждане на научната степен

„доктор на филологическите науки“

Научната биография на доц. д-р Маргарита Младенова е много богата, но според изискванията на жанра на рецензията на дисертационен труд ще спомена съвсем накратко няколко момента от нея. Тя завършва *Славянска филология – профил Чешки език и литература* в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ през 1978 г. От 1979 г. започва работа като филолог-специалист в *Катедрата по славянско езиковедие*, а по-късно последователно преминава през позициите на асистент, ст. асистент, гл. асистент. От 2000 г. е доцент в същата катедра досега. Специализирала е в Чехия, участвала е в редица международни проекти. Докторската ѝ дисертация е защитена през 1986 г. и е на тема, напълно различна от темата на представения сега научен труд, а именно „Кирило-Методиевата традиция в чехословашката езикова област (до XV в.)“. Поради отличното владеене на чешки език доц. Младенова е канена да превежда за различни институции – различни видове превод, включително консекутивен и кабинен превод и художествен. Била е гост-лектор в Масариковия университет в Бърно, във Великотърновския и в Пловдивския университет. Има многобройни участия в авторитетни международни конференции и публикации в различни наши и международни издания с високо научно качество и на разнообразна тематика.

Представеният дисертационен труд за присъждане на научната степен „доктор на филологическите науки“ съдържа увод, в който се дискутират научни подходи към посесивността и се изясняват понятия, които са основни за дисертацията, още шест глави и заключение. Той е резултат на многогодишни проучвания на огромен кръг първични

източници, за което свидетелства и големият му обем. По-важно в случая обаче е високото качество на анализите. Според заглавието му той е посветен на посесивните глаголи, на тяхната семантика, като в резултат на продължителни проучвания на множество конкретни текстове М. Младенова се е убедила, че освен „лексикални единици, които изразяват еднозначно само или предимно посесивни отношения“, в проучването си тя трябва да включи и „употреби, при които възниква посесивна сема“ – т.е. значително по-голям брой глаголи от очакваното, от ядрените глаголи. Така тя постига цялостна картина на лексемите, изразяващи притежание, в различни контексти и на отношенията между тях.

Изследването на доц. Младенова е направено с добре премислена, актуална, оригинална собствена методология, адекватна на избрания обект на изследване – глаголи, изразяващи притежание, и образуваните от тяхната основа причастия и имена. Разработената методика се прилага последователно при анализа на различни източници. Избраният подход отличава работата на доц. Младенова от други проучвания на посесивността и е ярък принос към няколко научни полета: лексикология, лексикография, семантика, прагматика, съпоставителни и сравнителни лингвистични изследвания, история на славянските езици, на праславянски. В основата на анализите стои лингвистичното понятие и термин *лексико-семантично поле*. Авторката е отлично запозната с разбиранията на различни автори и с практиката в езиковедските проучвания върху различни славянски езици и избира холистичен подход, който съчетава три методологически платформи: а) анализ на структурата на значението/значенията на лексема в един език и на взаимодействията ѝ с други лексеми в този език; б) използване на *tertium comparationis* при анализа на няколко езика в съпоставителен план; в) съпоставяне на една дума с нейните еквиваленти в други езици: изследване на системните връзки и употребите в речта, както и на плана на изражение и на съдържание (вж. гл. 1 *Конструиране на лексико-семантичното поле*). Именно поради системния и холистичен подход и детайлното оглеждане на значения и употреби и съпоставянето на множество лексикални единици, е постигната една от основните цели на дисертацията, формулирана от авторката така: „да се установи в относителна пълнота съставът на цялото лексико-семантично поле на притежанието“ на базата на многобройни примери за употреби на посесивни глаголи в български, руски и чешки. Отделят се ядрени глаголи, глаголи, които

са близко до ядрото, и глаголи от периферията на полето, като се проследяват техните значения и употреби в историята на избраните три езика: български, руски и чешки.

В увода на дисертацията М. Младенова споделя, че тя е насочила вниманието си към съпоставителното изследване на посесивните глаголи в трите езика, когато се е сблъскала с практически проблеми на представянето на тези глаголи в двуезични речници и в граматика. Така че трудът ще е от полза при усвояване на чужд език и за преводаческата практика. Разгледаните лексикални единици са много: от ядрото и периферията на полето, но всяка една е оценена поотделно и във връзка с останалите в различни по произход, език, жанр паметници. Оценени са и непосесивни употреби на разглежданите глаголи, ясно са очертани тънки нюанси в употребата им и принадлежността им към различни регистри в езика, което прави изследването много важно за практиката, но също така е и принос към лингвистичната теория.

Макар че М. Младенова заявява, че планът на изразение не е във фокуса на анализите, нужните за такъв род изследвания бележки върху тази страна на посесивните глаголи в дисертацията са безукорни и те показват не само отлична подготовка в областта на етимологията, индоевропейски, праславянски и историята на български, руски и чешки, но и ясна оценка за това, кои са основните научни постижения в тези области и обективен научен критерий за надеждна литература, на която да се довери, като работите на Емил Бенвенист, Иван Добрев, Радослав Вечерка и много други (библиографията е много богата). Оглеждайки от различни страни избраните глаголи, авторката с научна добросъвестност засяга кардинални въпроси от историята на славянските езици, като образуване на бъдеще време, перфект, страдателен залог, преизказни употреби, асс. duplex, видовете отношения, границата между екзистенциално и посесивно, означаване на душевни и физически състояния чрез глаголно-именни групи и др., като заема отговорни и премислени научни позиции по редица спорни въпроси, след като е проучила разноречивата литература.

От пръв поглед е ясно, че силна страна на този научен труд са сравненията между употребите на избраните глаголи в български, чешки и руски, но негова особено силна според мене страна е диахронният аспект – дори да бяха само задълбочените анализи на лексико-семантичното поле на посесивността и връзките му с други полета в отделните исторически паметници на трите езика, би било достатъчно, за да кажа, че такива

проучвания са рядкост и приносът му е безспорен. М. Младенова е отишла по-далеч: тя непрекъснато съпоставя резултатите от тези анализи и по този начин обогатява не само представата ни за развоя на посесивните глаголи от праславянски към засвидетелствани в изворите фази на избраните езици, но и допринася за изясняването на редица спорни въпроси, засягащи историята на конкретен език, и още по-важно, на конкретен извор – на неговото разбиране и превод на съвременни стандартни езици.

Авторката казва, че една от целите на работата е да „се търси обхватът на първичните значения, дали възможност за възникване на съвременното състояние, където голяма част от глаголите са многозначни“. Поради това М. Младенова сполучливо си служи с понятието *семантичен потенциал*, което определя като „способността на даден праезиков корен и неговите исторически наследници да изразява определен кръг от значения“. Този подход хвърля нова светлина върху редица явления, които са получили различни научни тълкувания, появили се обаче при разглеждане само на едно хронологично равнище и/или само на един език. Ще избързам и ще дам един пример от шеста глава, която обсъжда непосесивните употреби на първично посесивни глаголи. Широко дискутираните в науката въпроси за степента на граматикализация в съвременния български език на глагола „има“ например получават ново осветление в дисертацията на М. Младенова, защото се съпоставя със състоянието в други славянски езици в диахронен план. Така М. Младенова пояснява, че появата на модални и граматикализирани употреби в изследваните от нея извори „показва, че семантичният потенциал на посесивните глаголи е включвал способността да разпространяват употребата си при съчетания с други глаголи, като те самите поемат ролята на спомагателен глагол, а разрастването на този тип употреби в количествено отношение е довело до систематизирането на нови граматикализирани значения.“ Лингвистичните анализи с този подход върху материал от три славянски езика са отлична основа за бъдещи съпоставителни проучвания с германски и романски езици, с езиците от т. нар. „Балкански езиков съюз“.

За постигането на целите на един научен труд най-важни са две условия: адекватен подбор на изворовия материал според темата и изработване на адекватна на този материал методика на работа. Вече отбелязах, че М. Младенова изработва собствена методика, като взима най-доброто от съществуващите проучвания. Освен това, за да постигне целите си, тя подбира паметници, чиито анализи да й дадат възможност да съпостави състоянието в

български, руски и чешки в три исторически среза: тя тръгва от най-старото писмено засвидетелствано състояние в паметници преди XIV в., разнообразни по характер, менологий, служебник, грамоти, като държи сметка за специфичното за всеки един от тях и за степента, до която може да се направи сравнение, както и за ограниченията и спецификите на своите „информанти“. В тази глава М. Младенова определя според изворите си кои са посесивните глаголи от ядрото и периферията на полето, какви са основните им семи и какъв тип притежание изразяват. Вторият времеви срез е XIV век, за който се прави извод, че се задълбочават разликите между трите езика по отношение на употребите и значенията на глаголите, изразяващи притежание. Третият времеви срез е XVII век, като отново се разкриват приликите и разликите с предишния период за всеки от трите езика, както и приликите и разликите между тези три езика и техния развой. Особено обемна е петата глава, която анализира съвременното състояние в трите езика чрез ексцерпция на глаголите от емблематични произведения за трите литератури: „Тютюн“, „Майстора и Маргарита“ и „Приключенията на добрия войник Швейк през Световната война“. Ясно и убедително са формулирани изводите, естествено произтичащи от детайлните езикови анализи. Авторката проследява как в индивидуалното развитие на трите езика паралелно възникват синонимни специализирани средства за изразяване на притежание, които влизат в парадигматични отношения с най-старите глаголи и как въпреки разликите и индивидуалното развитие ясно се вижда общото между трите езика, дължащо се на общия им корен – това важи с особено голяма сила за старинните глаголи от ядрото на полето.

Пак ще подчертая, че тези изводи се налагат не от епизодични впечатления или от работа с речници, а като последица от работа с конкретни, при това обемни текстове. Множеството анализи убеждават читателя, че авторката има солидни и многообхватни познания по история на българския, руския и чешкия език. Онова, което е особено впечатляващо и което осигурява обективност на изводите ѝ, е, че М. Младенова познава отлично не само езиковите особености на съответния период и език, но и характера на паметника и обективно преценява какво той може да даде като информация за интересувашата я тема и какви са неговите ограничения. Тази научна прецизност и настойчиво отстояван стремеж да не манипулира историческите източници в зависимост от своите интереси и цели, да не им „надява съвременни ризи“, т.е. да не налага

съвременни представи върху тях, заслужава адмирации, защото изкушението в диахронните проучвания е винаги голямо и често неусетно виждаме това, което искаме да видим, а не онова, което историческите извори ни дават.

За обективността на изводите и пълнотата на всяко изследване е важен подборът на източниците. Аз смятам, че Маргарита Младенова е направила премерен и научно обоснован избор на извори, представящи различните периоди. Аз ценя това, че тя не се доверява на речниците, а разглежда значенията и особеностите на употребите на лексемите в контекста на известното за характера, произхода, жанра, функцията, езика на самите паметници. Личи, че преди да пристъпи към конкретните анализи, тя е проучила историята на тези извори, а това е особено ценно (но невинаги правено в историята на лингвистиката). Например, намирам за сполучлив избора на старобългарския ръкопис менологий от X-XI век Супрасълски сборник, защото това е най-обемният старобългарски паметник, защото съвместява два наративни жанра: слово и житие и защото в него учените разграничават два хронологически среза на превод от гръцки на старобългарски. Така М. Младенова отчита, че той е показателен за две преводачески школи. Сполучлив е изборът и на Троянската повест в Манасиевата летопис и сравнението между двата превода на историята на Троя в този паметник: един, който идва от запад и е направен от латински, и друг, направен в България през XIV век от гръцки. Така също отличен избор тя прави при анализите на новгородските брезови грамоти, които са много трудни за интерпретиране, както и на чешките извори – ще подчертая, че тя е сред малцината, които ги познават така добре, като тя отчита спецификата на Киевските листи, които не са запис на чешки език от IX в. и това носи своите ограничения. Така също тя си дава сметка за влиянието на книжовната традиция и различните текстологични версии при анализа на Житието на св. Алекси, човек Божий, което тя разглежда като свидетелство за посесивните глаголи в руски. За ранния новобългарски период също смятам, че изследователката е направила най-адекватния избор, Тихонравовия дамаскин от XVII век – един обемен ръкопис, който в голяма степен е обработен текстологично от Евгения Дьомина в тритомното издание, което тя е направила, а има и речник, осъществен в Института за български език. М. Младенова си е дала сметка, че е неправомерно да се правят изводи за особеностите на езика, ако не е изяснена историята на текста, и именно затова е избрала ръкопис, върху историята на текстове на който вече е работено и са направени заключения доколко може

да се разчита на него осветляване на архетипните особености и на по-късните наслоения. Проучванията напоследък на моята докторантка Илина Лулейска върху един от текстове в Тихонравовия дамаскин доказва, че именно този ръкопис пази архаичен текст, най-близък до протографа и архетипа, т.е. на него може да се вярва за състоянието на българския език от началото на XVII век.

Ще подчертая още една важна методологическа позиция на доц. Младенова при проучване на дамаскинарските извори за историята на българския език и на посесивността – тя е наясно, че в новобългарските дамаскини ясно се усеща влиянието на предходната, средновековната българска книжовна традиция, но също така с основание отчита, че това влияние засяга предимно християнската терминологична лексика и абстрактните съществителни. Напоследък Олга Младенова в изданието на Ловешкия дамаскин изказа хипотеза, която аз подкрепям, че най-ранните текстове на новобългарски са били проповеди, при които е използвана старата книжовна традиция, но личат ясно специфики, дължащи се на жанра – устна проповед за слушатели. В този жанр въздействието на говорната стихия е по-силно, на фолклорните наративи, защото те са предназначени предимно за слухово възприемане. Оттук е голямо значението им за проучване на състоянието в говоримия език при такива категории като посесивността.

Шестата глава на дисертацията е озаглавена „Непосесивни значения на глаголите от семантичното поле на притежанието“ и тук се разглеждат употреби на посесивни глаголи с екзистенциална функция, модални употреби и граматикализация, и фразеологични употреби. Вече дадох един пример от нея в началото на рецензията, когато илюстрирах как авторката използва идеята за „семантичния потенциал“. В тази глава подробните анализи на конкретните примери в текстове от различни епохи я карат да застане зад становището – с основание, че „при граматикализацията става дума за развиване на нови значения, и то в пряка зависимост от прагматичните условия и честотата, обусловена от тях“ (а не винаги за делексикализация и десемантизация).

Обсъжданият труд е приносен в много отношения и аз не мога да изброя сега всички, но не мога да не спомена тук най-общо приносите му към общото езикознание (например към начините на дефиниране и конструиране на лексико-семантичното поле), към историческата лингвистика (например към ранните етапи на формиране на славянските езици), на историческата семантика и прагматика, все по-рядко разработвани

области днес. Приносите са отлично формулирани в заключението на труда и в автореферата и няма нужда да ги повтарям. Ще спомена само извода за ранното формиране на класа глаголи, означаващи разменни операции: авторката заключава, че независимо от настъпилото по-късно диференциране между изследваните езици по отношение на плана на изразяване, „техните основи несъмнено възхождат към един и същ общославянски корен за всеки от глаголите.“ Освен това трудът е приносен и към разработването на редица конкретни въпроси, ще дам само един пример: доказан с достатъчно аргументи е изводът, че „пътят на развитие е от съчетанието на съществително с глагол в копулативна функция към единен глагол, образуван от корена на съществителното“. Досега в проучванията на преводите на старобългарски се смяташе, че лти вѣрж е по-старият преводен еквивалент на гръцкия глагол πιστεύω, докато в Атонската и Търновската редакция на богослужебните книги под влияние на гръцки, за да се постигне точен формален еквивалент, се въвежда глаголят вѣровати. Проучването на Маргарита Младенова показва, че това е процес, който протича и в други славянски езици и едва ли в задължително да е под чуждо влияние в преводаческата практика.

Изобщо този труд доказва ясно още веднъж, че специфичното в развоя на определен език може да се установи обективно само чрез прецизни съпоставки с развоя на други езици. Затова аз поздравявам Маргарита Младенова за зрелия подход, детайлния и точен анализ и аргументираните изводи.

Тя притежава и множество на брой публикации в авторитетни славистични издания, което говори, че подходите ѝ и начинът ѝ на анализ вече е апробиран сред научната общност (не само в България).

Всичко това безспорно ми дава основание да гласува „за“ на доц. д-р Маргарита Младенова да се присъди научната степен „доктор на филологическите науки“.

27 септември 2017

гр. София